

O'ZBEK MILLIY MAROSIMLARINING TARIXIY ILDIZLARI VA
ETNOMADANIY TARAQQIYOTI

Mamatqulova Nilufar Xusanovna,
Toshkent davlat tibbiyot universiteti
Termiz filiali Ijtimoiy gumanitar
fanlar kafedrası v.b, dotsenti (PhD).
(90) 418 30 06

3-sho'ba: O'zbek milliy madaniyati, urf-odatları va an'analarida tejamkorlik, ixchamlik, me'yor va milliy qadriyatlar uyg'unligi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek milliy marosimlarining tarixiy ildizlari va etnomadaniy taraqqiyot bosqichlari ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqot davomida marosimlarning eng qadimgi e'tiqodlar (animizm, tabiat kulti, shamanizm), zardushtiylik an'analari, qadimgi turkiy xalqlarning qadriyatlari ("to're") hamda Islom dini ta'limotlari bilan o'zaro sintezi yoritib berilgan. Shuningdek, hayot sikli (tug'ilish, nikoh, motam) va mavsumiy marosimlar misolida milliy urf-odatlarimizning bugungi kundagi ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyati, avlodlar o'rtasidagi ma'naviy ko'prik sifatidagi o'rni va globallashuv davrida milliy o'zlikni asrashdagi roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar. O'zbek milliy marosimlari, tarixiy ildizlar, animizm, zardushtiylik an'analari, qadimgi turkiy e'tiqodlar, islomiy qadriyatlar, etnomadaniyat, ijtimoiy xotira, transformatsiya, Navro'z.

Kirish

Har bir xalqning o'ziga xosligi, uning ming yillik tarixi va ma'naviyati, eng avvalo, uning urf-odatları, an'analari va marosimlarida namoyon bo'ladi. O'zbek xalqi Osiyoning qoq markazida joylashganligi, asrlar davomida Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarning chorrahasida (Buyuk Ipak yo'li) yashaganligi sababli, uning marosimlari nihoyatda boy va sinkretik (turli madaniyatlar qorishmasi) xususiyatga ega.

O'zbek milliy marosimlarining tarixiy ildizlari bir necha ming yillik o'tmishga taqalib, ular qadimgi e'tiqodlar (animizm, totemizm, shamanizm), zardushtiylik an'analari, qadimgi turkiy xalqlarning Tangrichilik e'tiqodi va, albatta, Islom dinining muqaddas qoidalari o'zaro uyg'unlashgan holda bugungi ko'rinishga kelgan. Marosimlar faqatgina o'tmish sarqiti emas, balki xalqning ijtimoiy xotirasi, axloqiy me'yorlari va falsafiy dunyoqarashini o'zida tashiydigan "jonli arxiv" hisoblanadi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

Ushbu tadqiqot ishi doirasida o'zbek milliy marosimlarining kelib chiqish manbalari, ularning tarixiy evolyutsiyasi va bugungi kundagi ma'naviy-ijtimoiy ahamiyati bosqichma-bo'sqich tahlil qilinadi.

1. Eng qadimgi e'tiqodlar: Tabiat kulti, Animizm va Shamanizm

O'zbek marosimlarining eng qadimgi qatlami ibtidoiy odamlarning tabiat kuchlariga bo'lgan ishonchi — animizm (jonlantirish), fetishizm va sehr-jodu bilan bog'liq. Ibtidoiy ajdodlarimiz tabiat hodisalarini (yomg'ir, shamol, quyosh tutilishi, momaqaldiraq) tushuna olmaganlari sababli, ularni ilohiylashtirganlar va ularga atab turli marosimlar o'tkazganlar.

Kelin salom va olov: Ayrim hududlarda (masalan, Xorazm, Buxoro) kelin tushgan kuni hovlida gulxan yoqilib, kelin va kuyov uning atrofida aylanib o'tishlari yoki olovga moy tashlashlari e'tiqodi (olovni oziqlantirish) saqlanib qolgan.

Shamol va yomg'ir chaqirish marosimlari

Qadimda dehqonchilik va chorvachilik bevosita iqlim sharoitlariga bog'liq bo'lganligi sababli, qurg'oqchilik yillarida **“Sust xotin”** (yomg'ir chaqirish) marosimi, kuchli shamol va bo'ronlar turganida esa **“Choy momo”** (shamolni to'xtatish) marosimlari o'tkazilgan. Odamlar qo'g'irchoqlar yasab, qishloqma-qishloq yurib, tabiat ruhlaridan madat so'raganlar.

Zardushtiylik an'alarining marosimlardagi izlari

O'rta Osiyo, xususan Xorazm vohasi zardushtiylik dinining vatani hisoblanadi. Miloddan avvalgi I ming yillikda shakllangan bu ta'limot o'zbek marosimlariga, ayniqsa, poklik, tabiatni asrash va oila munosabatlariga juda katta ta'sir ko'rsatgan. “Avesto” kitobida bayon qilingan ko'plab qoidalar bugungi urf-odatlarimizga singib ketgan.

To'y va oila marosimlari

Zardushtiylikda oila qurish eng muqaddas burch hisoblangan. Bugungi nikoh to'yalarimizdagi bir qator elementlar shu davrga taqaladi:

Oyna va sham: Kelin-kuyovning oldiga oyna va ikkita sham (yoki chiroq) qo'yish odati. Oyna — poklik, yorug'lik va kelajakni ko'rish ramzi bo'lsa, sham — Ahura Mazdaning nurini anglatgan. Kelin va kuyov bir-birining yuzini ilk bor aynan shu oynada ko'rishi ilohiy ittifoq ramzi bo'lgan.

Shirinlik ulashish: To'yda asal yalatish yoki shirinliklar ulashish an'anasi hayotning shirin va farovon bo'lishini tilash bilan bog'liq zardushtiylik udumidir.

Dafn va motam marosimlari

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

Zardushtiylar o'likni tuproq, suv yoki olovga tekkizishni (ularni harom qilishni) man etganlar. Islom dini kelgach, jasadni yerga ko'mish tartibi o'rnatilgan bo'lsa-da, ba'zi motam an'analari saqlanib qolgan:

Tunda janoza o'qimaslik: Jasadni tunda dafn etmaslik o'lik ruhiga qorong'ulik azob bermasligi haqidagi qadimiy e'tiqodga borib taqaladi.

Olov yoqish: Mayyit chiqqan uyda yoki xonada 3 kun (ba'zan 40 kun) chiroq yoqib qo'yish (yoki sham yoqish) marosimi o'likning ruhi uyni topib kelishi va qorong'ulikdan qo'rqmasligi uchun qilingan zardushtiylik amalidir.

Qadimgi Turkiy e'tiqodlar: Tangrichilik va Ajdodlar ruhi

O'zbek xalqining etnogenezida ishtirok etgan turkiy qavmlar Buyuk cho'l madaniyati, ya'ni Tangrichilik (Ko'k Tangriga sig'inish) e'tiqodiga ega bo'lganlar. Ular tabiat bilan uyg'unlikda yashagan va ajdodlar ruhiga (arvohlarga) cheksiz hurmat bilan qaragan.

Yosh bolani asrash marosimlari

Cho'l sharoitida go'dakning yashab qolishi qiyin bo'lgani uchun turli xil himoya marosimlari yuzaga kelgan.

Chilla davri: Chaqaloq tug'ilgandan keyingi ilk 40 kun "chilla" (forscha — qirq) deb atalib, bu davrda ona va bolani yovuz ruhlardan asrash uchun ularni yolg'iz qoldirmaslik, xonaga chilla arqon tortish kabi amallar bajarilgan.

Beshik to'yi: Beshik aslida turkiy ko'chmanchi xalqlarning kashfiyoti bo'lib, go'dakni otda olib yurish va xavfsiz saqlash uchun mo'ljallangan. Bugungi kunda o'tkaziladigan dabdabali «Beshik to'yi» marosimi go'dakni o'z qavmiga, jamiyatga tanishtirish va himoyaga olish maqsadida o'tkaziluvchi qadimiy qardoshlik bayramidir.

Islom dinining kirib kelishi va marosimlar sintezi

VII asrning oxiri – VIII asrda Markaziy Osiyoga Islom dinining kirib kelishi o'zbek marosimlarining shakllanishida eng hal qiluvchi, tamal toshini qo'ygan burilish yasadi. Islom dini mahalliy an'analarni butunlay yo'q qilib tashlamadi, balki aqidaga zid bo'lmagan qismlarini o'zlashtirib, ularga islomiy ruh va mazmun bag'ishladi. Natijada yuksak ma'naviy-axloqiy, ilohiy-qonuniy tus olgan yangi marosimlar tizimi shakllandi.

Tug'ilish va Sunnat marosimlari

Aqiqa: Farzand tug'ilganda jonliq so'yib, qo'ni-qo'shni va muhtojlarga tarqatish islomiy an'ana bo'lib, u o'zbek xalqi hayotiga chuqur singib ketgan. Shuningdek, chaqaloq qulog'iga azon aytib ism qo'yish marosimi ham bevosita musulmonchilikning farzlaridan biriga aylandi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

Xatna (Sunnat to'yi): O'g'il bolalarning xatna qilinishi islom dini ko'rsatmasi hisoblanadi. O'zbek madaniyatida bu shunchaki tibbiy yoki diniy amal bo'lib qolmasdan, bolaning katta hayotga, erkaklar jamoasiga qo'shilishini anglatuvchi ulkan ijtimoiy tantanaga ("Katta to'y") aylanib ketgan. Bu yerda islom amali va qadimiy "balog'atga yetish" (initsiatsiya) marosimlari birlashgan.

Nikoh va oila marosimlari

Islom dinida oila qurish ijtimoiy shartnoma (Nikoh) bilan qonuniylashtiriladi.

Nikoh o'qitish: Domla tomonidan nikoh xutbasi o'qilishi, guvohlarning ishtiroki va mahri mu'ajjal belgilanishi bevosita islom huquqi (shariat) bilan bog'liq. Ammo o'zbek to'ylarida nikoh o'qilayotganda kelinning qo'liga oyna berilishi, yonida suv va non qo'yilishi (obiyovg'on) islom va zardushtiylik an'alarining go'zal sintezidir.

Sovchilik va Fotiha: Ikki yoshning oilasi o'rtasida shartnoma tuzish va uni butun elga e'lon qilish maqsadida non sindirish marosimi (Fotiha) o'tkaziladi. «Non sindirish» qadimdan ahdni, lafzni buzmaslik ramzi hisoblangan. Islom dindorlari bu jarayonni «Fotiha» surasi bilan mustahkamlaganlar.

Motam va xotirlash marosimlari

Islom dini o'limni bu dunyo hayotining oxiri va abadiy hayotning boshlanishi sifatida qabul qiladi.

Janoza va Dafn: O'likni yuvish (g'assollik), kafanlash va Janoza namozi o'qib, yerga dafn etish sof islomiy tartibda amalga oshiriladi.

Uch, Yetti, Yigirma, Qirq, Yil: Vafot etgan inson xotirasiga atab belgilangan kunlarda ehson xudoyilar o'tkazilishi garchi sof Islom aqidasi qat'iy talab qilinmagan bo'lsa-da (ba'zi ulamolar buni bid'at deyishadi), lekin bu o'zbek qavmining qadimiy ijtimoiy psixologik tabiatidan kelib chiqqan. Ya'ni, musibat tushgan xonadonni ma'lum vaqt oraliqlarida yo'qlab turish, ularga dalda berish va jamiyat bilan aloqasini tiklash maqsadida xalq xotira marosimlarini islomiy ehson (Sadaqa) shakliga kiritgan.

Mavsumiy va qishloq xo'jaligi marosimlari

O'zbek xalqi qadimdan ham o'troq dehqonchilik, ham ko'chmanchi chorvachilik bilan shug'ullanib kelgan. Mehnat taqsimoti, fasllar almashinuvi tabiat bilan bog'liq ko'plab ommaviy bayramlar va marosimlarni keltirib chiqargan.

Navro'z bayrami va uning marosimlari

O'zbek marosimlarining eng qadimiysi va ko'lamdori, shubhasiz, Navro'zdir. Uning tarixi 3 ming yildan oshadi va qadimgi bobildekliklar, shumerlar va ahamoniylar davrigacha borib taqaladi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQUV
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

Navro'z — tabiatning uygonishi, yangi yilning, yangi dehqonchilik mavsumining boshlanishidir.

Sumalak va Halim pishirish: Bu marosim nafaqat oziq-ovqat tayyorlash, balki hamjihatlik, qavmning bir qozon atrofida birlashishi ramzidir. Sumalak qadimgi rivoyatlarga ko'ra, ocharchilikdan qutulish va dehqonchilik piri (Bobodehqon)dan baraka tilash uchun bug'doy undirib pishirilgan.

Hosil bayramlari va Sayillar

Lola sayli va Gul sayli: Bahor oylarida tog' va adirlarga chiqib, qishdan omon chiqqanlikni nishonlash.

Qovun sayli va Urug' sepish (Qo'sh oshi): Dehqonlar hosilni yig'ishtirib olgach, butun qishloq aholini yig'ib «Hosil to'y» qilishgan. Oqsoqollar duo qilib, yerga ilk urug'ni sepib berish marosimi orqali ishdagi unumdorlik va qut-baraka chaqirilgan.

O'zbek milliy marosimlarining ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyati

Tarixiy manbalar va na'munalardan shuni ko'rish mumkinki, o'zbek marosimlari asrlar osha sayqallanib, bugungi kunda o'zining noyob funksiyalariga ega bo'ldi. Ularning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Ijtimoiy integratsiya (Birlashtirish): Hashar, to'y-ma'raka yoki xudoyi bo'ladimi, marosim odamlarni bir joyga to'playdi. Ginalar unutiladi, qarindosh-urug'lik rishtalari mustahkamlanadi. Marosim — jamiyatning o'zini o'zi saqlab qolish va jipslashish vositasidir.

Ma'naviy uzoq umr ko'rish (Xotira): Marosimlar vositasida insonlar o'z o'tmishdoshlari, ajdodlarini xotirlaydilar. O'limdan keyingi xotira marosimlari insonni bu dunyoda yaxshi iz qoldirishga, halol yashashga undaydi.

Avlodlar o'rtasidagi estafeta: To'y, kelin salom yoki chaqaloqqa ism qo'yish kabi tadbirlar orqali yosh avlodga o'zbekona axloq, "kattaga hurmat, kichikka izzat" qoidalari amaliy tarzda, so'zsiz singdiriladi. Qiz bola qaynona-qaynotaga ehtiromni, o'g'il bola esa oila tebratish mas'uliyatini aynan shu marosimlar orqali his qiladi.

Psixologik yengillik va quvonch: Inson hayoti qiyinchiliklar va mehnatdan iborat. Bayram va tantanali marosimlar (Navro'z, to'ylar) kishilarga kundalik tashvishlardan chalg'ib, estetik zavq olish, quvonchini boshqalar bilan baham ko'rish imkonini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'zbek milliy marosimlari qandaydir bir asrda yoki bir hukmdor tomonidan sun'iy ravishda o'ylab topilgan qoidalar to'plami emas. Ular xalqning qon-qoniga singib ketgan, ming yillar davomida ajdodlarning hayotiy

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-10**

tajribasi, ko'z yoshlari va quvonchlari, dardu alamlaridan o'sib chiqqan yaxlit ijtimoiy-madaniy tizimdir.

Ularning ildizi ibtidoiy ajdodlarimizning tabiatga sig'inishiga, zardushtiylikning poklik an'alariga, turkiylarning o'lmas "To're" qonunlariga va nihoyat, Islom dinining tenglik, halollik va ma'naviyat haqidagi muqaddas arkonlariga borib taqaladi. Bu turli xil ranglar birgalikda go'zal va takrorlanmas O'zbek etnomadaniy qiyofasini yaratgan.

Bugungi globallashuv va ommaviy madaniyat xuruji davrida milliy marosimlarimizning asl tarixiy mohiyatini, ulardagi me'yor va isrofga yo'l qo'ymaslik falsafasini anglash o'zligimizni, milliy genofondimizni asrab qolishning eng asosiy yo'lidir. Zero, har bir xalq o'z an'anasi, marosimi va tili bilan barhayotdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ashirov, A. (2007). O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.
2. Berdiyev, D. (2024). Turkiy xalqlar etnografiyasida "to're" qoidalarining ijtimoiy-madaniy in'ikosi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar xabarnomasi, 1-son, 89-95-betlar.
3. Jabborov, I. (2014). O'zbek xalqi etnografiyasi. Toshkent: O'qituvchi.
4. Jo'rayev, M. (2023). O'zbek xalq taqvimi va mavsumiy marosimlar (To'ldirilgan 2-nashr). Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Qoraboyev, U. (2022). O'zbek xalqi bayramlari va an'analari (Yangilangan nashr). Toshkent: Sharq nashriyoti-matbaa konserni.
6. Snesev, G. P. (2025). Xorazm o'zbeklarida islomgacha bo'lgan e'tiqod va marosimlar qoldiqlari (Rus tilidan akademik tarjima va izohlar bilan, yangi nashr). Toshkent: Akademnashr.